

SELITYKSIÄ

NIMIHAKEMISTO

SELITYKSIA

- ¹ Kysymyksessä ovat teokset: J. G. Heineccius. *Elementa juris civilis secundum ordinem pandectarum, commoda auditoribus methodo adornata* (Siviilioikeuden perustat esitettynä pandektien mukaisessa järjestyksessä ja kuulijoille soveliaalla tavalla), Amsterdam 1728; A. F. J. Thibaut. *System des Pandekten-Rechts* (Pandektioikeuden järjestelmä), Jena 1803—1805.
- ² *Pandektit*, digestien kreikkalainen nimitys (lat. *digesta* — kootut), tärkein osa roomalaisten lakien ja oikeussääntöjen kokoelmasta (*Corpus juris civilis*), joka oli laadittu vuosina 528—534 Bysantin keisarin Justinianus I:n valtakaudella. Pandektit sisälsivät otteita etevien roomalaisten siviili- ja prosessioikeuden tuntijain kirjoituksista.
- ³ Mainittu teos ei ole säilynyt.
- ⁴ Viittaus kirjaan: J. G. Fichte. *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre* (Luonnonoikeuden alkeet tieteen periaatteiden mukaan), 2 osaa, Jena ja Leipzig 1796.
- ⁵ F. C. Savigny. *Das Recht des Besitzes. Eine civilistische Abhandlung* (Omistusoikeus, Siviilioikeudellisia tutkimuksia), 1. jakso, 1. §, Giessen 1803.
- ⁶ Marx lainaa Savignyn kirjaa ulkomuistista.
- ⁷ Tarkoitetaan sopimusten luokittelua, jonka Kant esitti teoksessaan *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* (Oikeusopin metafysiset alkeet), Königsberg 1797.
- ⁸ Kysymyksessä ovat kirjat: G. E. Lessing. *Laokoon oder über die Grenzen der Malerey und Poesie* (Laokoon eli maalauksen ja runouden rajoista), Berliini 1766; K. W. F. Solger, »Erwin. Vier Gespräche über das Schöne und die Kunst». (Neljä vuoropuhelua kauniista ja taiteesta), 2 osaa, Berliini 1815; J. J. Winckelmann. *Geschichte der Kunst des Alterthums* (Muinaisajan taiteen historia), 2 osaa, Dresden 1764; H. Luden.

© Издательство «Прогресс», 1978.

© Suomensuos. Kustannusliike Edistys 1978,

- Geschichte des deutschen Volkes (Saksan kansan historia), 12 osaa, Gotha 1825—1837; E. F. Klein. Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen Rechts (Yleisen saksalaisen rikosoikeuden periaatteet), Halle 1799; Annalen der Gesetzgebung und Rechtsgelehrsamkeit in den Preussischen Staaten (Lainsäädännön ja lakitieteen vuosikirjat preussilaisissa valtioissa), 26 osaa, Berliini ja Stettin 1788—1809.
- ⁹ Tarkoitetaan Marxin isälleen omistamaa runovihkoa johon hän oli koonnut näytteitä nuoruusajan runoista.
- ¹⁰ Mainittu filosofinen vuoropuhelu ei ole säilynyt.
- ¹¹ Marx tarkoittaa teoksia: J. P. A. Feuerbach. Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts (Positiivisen rikosoikeuden perusasettamusten ja peruskäsitteiden tarkistus), 1. osa, Erfurt 1799, 2. osa; Chemnitz 1800 ja Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden peinlichen Rechts (Saksassa voimassa olevan yleisen rikosoikeuden oppikirja), Giessen 1801; K. L. W. von Grolmann. Grundsätze der Criminalrechts- Wissenschaft (Rikosoikeuden tieteen periaatteet), Giessen 1798; A. W. Cramer. De verborum significatione tituli pandectarum et codicis cum variae lectionis apparatusu (Sanojen merkityksestä pandekteissa ja Justinianuksen lakikokoelmassa ynnä varianttiluettelo), Kiliae 1811; J. N. von Wenning-Ingenehm. Lehrbuch des Gemeinen Civilrechtes, nach Heise's Grundriß eines Systems des gemeinen Civil-Rechtes zum Behuf von Pandecten-Vorlesungen (Yleisen siviilioikeuden oppikirja, joka noudattaa Heisen kirjoittamia Yleisen siviilioikeuden järjestelmän alkeita ja joka on tarkoitettu pandekteista luennoitavaksi), osat 1—3, München 1822—1823; Ch. F. Mühlbruch. Doctrina pandectarum (Pandektioppi), osat 1—3, Halle 1823—1825.
- ¹² Marx tarkoittaa saksalaisen lakimiehen W. A. Lauterbachin kirjoittamia pandektien oppaita: Collegium theoricopracticum. Ad. L. Pandectarum Libros methodo synthetica (Synteettisen metodin mukaan laadittu 50 pandektikirjan tutkimiseksi tarkoitettu teoreettis-käytännöllinen kokoelma), kust. U. Th. Lauterbach, osat 1—43 ja hakemisto, Tübingen 1690—1714. Compendium juris brevissimis verbis, sed amplissimò sensu & allegationibus universam ferè materiam juris exhibens (Mitä lyhimmin asettamuksin esitetty, mutta mitä laajimman merkityksen omaava ja perusteltu sekä miltei koko oikeuden sisällön selittävä oikeuden oppikirja), kust. J. J. Schütz, 1. painos, Tübingen 1679.
- ¹³ 1100-luvulla bolognalaisen munkin Franciscus Gratianuksen laatima kanonisen oikeuden kokoelma Concordia discordantium canonum (Erimielisten kaanonien sovittaminen) muodosti 1500-luvulla Corpus juris canonicin (Kanonisen oikeuden kokoelman) perusosan. Keskiäikana tämä jälkimmäinen asetettiin Corpus juris civilisin (Roomalaisen siviilioikeuden kokoelman)

- vastakohdaksi. G. P. Lancelotti. Institutiones juris canonici (Kanonisen oikeuden oppikirjat), Venetsia 1598. Institutiones sisältyvät liitteenä Corpus juris canoniciin.
- ¹⁴ Marx tarkoittaa Lontoossa 1623 ilmestynyttä Francis Baconin teosta *De dignitate et augmentis scientiarum* (Tieteiden arvosta ja edistämisestä).
- ¹⁵ H. S. Reimarus. *Allgemeine Betrachtungen über die Triebe der Theire, hauptsächlich über ihre Kunst-Triebe: zum Erkenntniß des Zusammenhanges der Welt, des Schöpfers und unser selbst* (Yleisiä mietteitä eläinten vaistoista, etupäässä niiden komplisoituneista vaistoista. Maailman, luojan ja meidän itsemme välisen yhteyden selvittämiseksi), Hamburg 1760.
- ¹⁶ *Tohtoriklubi*, kerho jonka muodostivat Berliinissä 1837 radikaaleimpien hegeliläisten (nuorhegeliläisten) edustajat. Siihen kuuluivat mm. teologian yksityisdosentti Bruno Bauer, historianopettaja Karl Friedrich Köppen, maantiedon opettaja Adolf Rutenberg ym. Myös Marx oli aktiivinen jäsen tässä klubissa, joka edisti huomattavasti nuorhegeliläisyyttä.
- ¹⁷ Mainittu teos ei ole säilynyt.
- ¹⁸ Kyseessä on liberaalinen vuosikirja »*Deutscher Musenalmanach*» (Saksalainen muusojen almanakka), jota julkaistiin Leipzigin alkaen 1830. Vuodesta 1832 yhtenä sen toimittajista oli A. von Chamisso.
- ¹⁹ Heinrich Marxin pojalleen 16. syyskuuta 1837 lähettämä kirje osoittaa, että Karl Marx aikoi silloin julkaista teatteria arvostelevaa aikakauslehteä.
- ²⁰ G. F. Gaertner. *Ueber die Provinzial-Rechte. Sendschreiben an den Königl. Geheimen Justiz- und vortragenden Rath im hohen Justiz-Ministerium zu Berlin, Herrn A. W. Goetze (Provinssien oikeuksista. Kirjelmä kuninkaalliselle juridiikan salaneuvokselle hra A. W. Goetzelle oikeusministeriöön Berliiniin)*, Berliini 1837.
- ²¹ Kirje ei ole säilynyt.
- ²² Marxin teos Juutalaiskysymyksestä julkaistiin aikakauslehdessä »*Deutsch-Französische Jahrbücher*».
- »*Deutsch-Französische Jahrbücher*» (Saksalais-ranskalaiset vuosikirjat) ilmestyi Pariisissa saksankielisenä Marxin ja Rugen toimittamana. Lehdestä ilmestyi vain ensimmäinen kaksoisnumero helmikuussa 1844. Siinä julkaistiin Marxin kirjoitukset Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä. Johdanto ja Juutalaiskysymyksestä sekä Engelsin teokset Ääriviivoja Kansantaloustieteen arvosteluksi ja Englannin tilanne. Thomas Carlyle, Entistä ja Nykyistä. Nämä työt osoittavat Marxin ja Engelsin lopullisesti siirtyvän materialismiin ja kommunismiin. Lehden ilmestyminen lakkasi ensi sijassa Marxin ja porvarillisen radikaalin Rugen välisten periaatteellisten mielipide-erojen johdosta.

- ²³ Kysymyksessä on kirjat: Bruno Bauer. Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker (Synoptikkojen evankeliumin historian arvostelua), osat 1—2, Leipzig 1841, 3. osa, Braunschweig 1842 ja D. F. Strauß, Das Leben Jesu (Jeesuksen elämä), osat 1—2, Tübingen 1835—1836. Näissä kirjoissa uskontoa arvostellaan nuorhegeliläisten kannalta.
- ²⁴ Katkelma Thomas Münzerin Lutheria vastaan suuntaamasta pamfletista: »Hoch verursachte Schutzrede und Antwort wider das geistlose, sanftlebende Fleisch zu Wittenberg, welches mit verkehrter Weise durch den Diebstahl der heiligen Schrift die erbärmliche Christenheit also ganz jämmerlich besudelt hat» (Hyvin perusteltu puolustuspuhe ja vastaus sille wittenbergiläiselle jumalattomalle kylläiselle lihalle joka vääristelemällä ja ruokottomasti turmelemalla pyhää Kirjaa on häpäissyt törkeästi kovaan kristinuskon). Münzer julkaisi pamflettinsa vuonna 1524.
- ²⁵ Marx tarkoittaa laajaa teostaan Hegelin oikeusfilosofian kriittä, jonka hän aikoi valmistaa painettavaksi »Deutsch Französische Jahrbücherissä» julkaistun Johdannon jälkeen. Työ jäi keskeneräiseksi.
- ²⁶ Marx tarkoittaa skyyttalaista filosofia Anakharsista, jonka kreikkalaiset laskivat Diogenes Laërtiosin toteamuksen mukaan kuuluvaksi Kreikan seitsemän viisaan joukkoon.
- ²⁷ Kyseessä on Saksan vuosien 1524—1525 talonpoikaissota.
- ²⁸ Syyskuun lait, Ranskan hallituksen syyskuussa 1835 säätämät taantumukselliset lait, jotka rajoittivat valamiesoikeuksien toimintaa ja tiukensivat julkaisijoihin kohdistuvia vaatimuksia. Suurennettiin aikakausjulkaisujen rahallista vakuutta sekä omistusuotoa ja olemassaolevaa hallitustapa vastustavista esiintymisistä säädettiin vankeusrangaistus ja suuret sakot.
- ²⁹ Marx tähtäsi tämän kirjoituksensa »Vorwärtsissä» salanimellä Preussilainen (Ein Preusse) esiintynyttä Arnold Rugea vastaan. »Vorwärts!» (Eteenpäin), saksalainen sanomalehti joka ilmestyi Pariisissa kahdesti viikossa tammi—joulukuussa 1844. Kesästä 1844 alkaen Marxin tultua mukaan toimitustyöhön lehti pani vireille kärkevän arvostelukampanjan Preussissa vallinnutta taantumuksellista järjestystä vastaan. Tammikuussa 1845 Guizotin ministeriö antoi Preussin hallituksen vaatimuksesta määräyksen Marxin ja eräiden muiden lehden avustajien karkottamisesta Ranskasta. Lehden julkaiseminen lakkautettiin.
- ³⁰ Tarkoitetaan 4.—6. kesäkuuta 1844 tapahtunutta Sleesian kankureiden kapinaa, joka oli ensimmäinen suuri proletariaatin ja porvariston yhteenotto Saksassa.
- ³¹ »La Réforme» (Reformi), Pariisissa 1843—1850 ilmestynyt ranskalainen päivälehti; pikkuporvarillisten tasavaltalaismielisten demokraattien äänenkannattaja.

- ³² Marx tarkoittaa Preussin kuninkaan Fredrik Vilhelm IV:n ke-säkuun 18. päivänä 1843 antamaa määräystä, johon oli syynä hallitusviranomaisten osallistuminen liberaalien Reinin seitse-mänsien maakuntapäivien kunniaksi järjestämiin juhlapäivälli-siin Düsseldorfissa. Määräys kielsi valtionviranomaisia osallis-tumasta senkaltaisiin kokouksiin.
- ³³ *Whig ja tory*, 1670—1680-luvuilla Englannissa muodostuneet poliittiset puolueet. Whigit ajoivat finanssi- ja kauppaporvaris-ton sekä porvaristuneen aristokratian osan etuja. Whigistä sai alkunsa liberaalinen puolue. Toryt edustivat suurmaanomistajia ja anglikaanisen kirkon korkeimpaa papistoa, puolustivat kes-kiajan perinteitä ja estivät liberaalisia ja edistyksellisiä uudis-tuksia. Siitä sai alkunsa konservatiivinen puolue.
- ³⁴ Marx lainaa Baconia J. R. McCullochin kirjan ranskannoksesta *Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique* (Kansantaloustieteen alku-perää, menestyksiä, sen eri kysymyksiä ja merkitystä valaiseva mietelmä), Genève—Pariisi 1825, s. 131—132.
- ³⁵ *Somerset House*, Lontoon länsiosassa sijaitseva palatsi jossa oli erilaisia hallituslaitoksia.
- ³⁶ *Konventti*, 1700-luvun lopulla tapahtuneen Ranskan porvarilli-sen vallankumouksen aikana toiminut kolmas kansalliskokous. Se valittiin elo—syyskuussa 1792. Konventti lakkautti kunin-gasvallan ja julisti maan tasavallaksi. Se hävitti lopullisesti feodalismin, nujersi armotta kaikki vastavallankumoukselliset ja sovintoa hakevat ainekset, taisteli ulkomaiden aseellista interventiota vastaan. Konventti toimi lokakuun 26. päivään 1795 saakka.
- ³⁷ Marx viittaa vallankumouslauluun Verinen tuomio, joka oli levinnyt Sleesian kankurien keskuudessa heidän kapinansa aattona.
- ³⁸ Marx lainaa Michel Chevalierin kirjaa *Des Intérêts matériels en France* (Aineellisista eduista Ranskassa), joka ilmestyi muutamina painoksina 1838 Pariisissa ja Brüsselissä.
- ³⁹ Kysymyksessä ovat Lyonin työväen kapinat marraskuussa 1831 ja huhtikuussa 1834.
- ⁴⁰ Adam Smith. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Tutkimus kansakuntien varallisuuden luon-teesta ja aiheuttajista), Lontoo 1776. Teoksen ensimmäinen nide on suomennettu: Adam Smith. *Kansojen varallisuus*. Tutkimus sen olemuksesta ja tekijöistä, Porvoo 1933.
- ⁴¹ *Viljalakeja vastustava liitto* (Anti-Corn-Law-League), yhdistys jonka tehtailijat Cobden ja Bright perustivat Manchesterissa 1838. Liitto esitti täydellisen kauppavapauden vaatimuksen ja taisteli viljalakien poistamiseksi (ks. selitystä 73) alentaakseen työläisten palkkoja ja heikentääkseen maa-aristokratian talou-

dellista ja poliittista asemaa. Teollisuusporvariston ja maanomistajien välinen taistelu päättyi 1846 viljalait poistavan lain hyväksymiseen.

- ⁴² John Wade. History of the Middle and Working Classes (Keski- ja työtätekevien luokkien historia) 3. painos, Lontoo 1835.
- ⁴³ Archibald Alison. The Principles of Population, and their Connection with Human Happiness (Väestöperiaatteet ja niiden kytkettyminen inhimilliseen onneen), osat 1—2, Lontoo 1840.
- ⁴⁴ »*Marcus*» on erään 1830-luvun lopulla Englannissa julkaistun vihkosen tekijän salanimi. Siinä saarnattiin ihmisvihamielistä Malthusin teoriaa.
- ⁴⁵ Tässä tarkoitetaan uutta, Englannissa 1834 hyväksyttyä »köyhäinlakia». Laki salli auttaa köyhiä vain sijoittamalla heidät työhuoneisiin, joissa vallitsi vankila- ja pakkotyökomento. Kansan nimitti näitä työtaloja »köyhäinbastiljeiksi».
- ⁴⁶ Archibald Alison. The Principles of Population., 1. osa, s. 548.
- ⁴⁷ Andrew Ure. The Philosophy of Manufactures (Manufaktuuriin filosofia), Lontoo 1835.
- ⁴⁸ Engels tarkoittaa suunnittelemaansa teosta Englannin yhteiskuntahistoriasta. Hän aikoi omistaa erityisen luvun Englannin työläisten asemalle. Myöhemmin Engels muutti suunnitelmaansa ja päätti omistaa Englannin proletariaatille erityisen teoksensa Työväenluokan asema Englannissa, joka ilmestyi 1845 Leipzigiissä.
- ⁴⁹ *Taloudelliset-filosofiset käsikirjoitukset 1844* ovat todennäköisesti Marxin ensimmäinen taloustieteellisen tutkielman Poliitiikan ja kansantaloustieteen arvostelua alustava hahmotelma. Ne ovat säilyneet kolmena 30—40 cm:n pituisia liuskoja käsittävänä käsikirjoituksena, joissa kussakin on oma sivujen numerointinsa (roomalaisin numeroin). Ensimmäisessä käsikirjoituksessa (36 liuskaa) on sivut jaettu pystysuoralla viivalla kolmeen ja kahteen palstaan, joilla kullakin on otsikkonsa: Työpalkka, Pääomavoitto, Maankorko. Sivulta XVII alkaen tekstiä on vain palstalla jonka otsikkona on Maankorko. Sivulta XXII aina ensimmäisen käsikirjoituksen loppuun saakka Marx on kirjoittanut kaikille kolmelle palstalle ottamatta huomioon ennakkolta tehtyjä otsikoita. Näillä kuudella sivulla (XXII—XXVII) ollut teksti julkaistaan tässä painoksessa toimituskunnan antamalla otsikolla Vieraantunut työ. Toisesta käsikirjoituksesta on säilynyt vain neljä liuskaa. Kolmannessa käsikirjoituksessa on 17 valkoisella langalla yhteen nivottua isokoista liuskaa (34 arkinpuolikasta). Kolmannen käsikirjoituksen lopussa (XXXIX—XL) on Esipuhe, joka on tässä painoksessa sijoitettu alkuun. Kuudenneksi kohdaksi merkitty käsikirjoituksen jakso (Hegelin filosofian kritiikistä) on Marxin Esipuheessa ilmaisemaansa aikomusta vastaavasti jätetty teoksen loppuun.

Marxin teoksen otsikko sekä hakasuluissa olevat käsitteelliset eritelmät ovat NKP:n Keskuskomitean marxismiläisen instituutin antamat.

- ⁵⁰ Tästä alkaen roomalaisin numeroin on merkitty tekijän panemat sivunumerot.
- ⁵¹ Tämä arvostelu alkoi teoksesta Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä. Johdanto (julkaistu »Deutsch-Französische Jahrbücherin» 1. numerossa).
- ⁵² Tämä aikomus jäi toteuttamatta.
- ⁵³ Tarkoitetaan Bruno Baueria, joka julkaisi »Allgemeine Literatur-Zeitungissa» juutalaiskysymystä koskevien tutkimusten, artikkelien ja kirjasten kaksi isoa arvostelua. Suurin osa Marxin lainaamista sanonnoista onkin otettu näistä kuukausijulkaisun (joulukuu 1843) ja IV (maaliskuu 1844) numerossa olleista arvosteluista. Sanonnat »utooppinen fraasi» ja »massamainen massa» esiintyvät Bauerin artikkelissa Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik? (Mikä nyt on arvostelun kohteena?), joka on julkaistu »Allgemeine Literatur-Zeitungin» VII numerossa 1844.
- ⁵⁴ Georg Herweghin kustantamassa kokoelmassa Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz (Kaksikymmentäyksi painoarkkia Sveitsistä), Zürich ja Winterthur 1843 julkaistiin kolme anonyymia Heßin artikkeleita Sosialismi ja kommunismi, Toiminnan filosofia ja Yhtenäinen ja täysi vapaus.
- ⁵⁵ Kyseessä ovat Marxin kirjeet Rugelle sekä hänen kirjoituksensa Juutalaiskysymyksestä ja Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä. Johdanto. Niissä havaitaan joitakin Taloudellis-filosofisten käsitteellisten aineksia.
- ⁵⁶ Ludwig Feuerbach. Grundsätze der Philosophie der Zukunft (Tulevaisuuden filosofian periaatteet), Zürich ja Winterthur 1843.
Feuerbachin kirjoitus Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie (Alustavia teesejä filosofian uudistuksesta) julkaistiin Arnold Rugen toimittaman kokoelman 2. osassa: Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik (Julkaisemattomia kirjoituksia uusimman saksalaisen filosofian ja yhteiskuntapoliittisen kirjallisuuden alalta), Zürich ja Winterthur 1843.
- ⁵⁷ Marx toteutti aikeensa kohta Esipuheen kirjoittamisen jälkeen yhdessä Engelsin kanssa kirjoittamassaan teoksessa Pyhä perhe eli kriittisen kritiikin kritiikkiä.
- ⁵⁸ Ensimmäisen käsitteellisen sivun Marx jakoi kolmeen paltaan, jotka varusti otsikoilla: Työpalkka, Pääomavoitto ja Maankorko. Nämä otsikot vastaavat kolmea porvarillisessa kansantaloustieteessä hyväksyttyä kategorialaajaa, jotka ovat Adam Smithin opin mukaan silloisen porvarillisen yhteiskunnan kol-

- men perusluokan — työväenluokan, teollisuusporvariston ja maanomistajien — ansiotuloja.
- ⁵⁹ Marx lainaa Adam Smithin kirjan *Kansojen varallisuus* J. Garnierin ranskannosta *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Pariisi 1802, 1. osa, s. 183. Kaikki seuraavat viittaukset Marx on tehnyt tähän painokseen.
- ⁶⁰ Sitaatti Smithin teoksen 2. osan sivulta 162.
- ⁶¹ Sitaatti Smithin teoksen 1. osan sivulta 193.
- ⁶² *Koronkorko* on sekä pääoman alkuperäisestä suureesta että sen tietyn ajan kuluessa tapahtuneesta lisäyksestä perittävä korko. Näin ollen alkuperäinen korko kasvaa geometrisen sarjan tavoin, esimerkiksi $2 \times 2 = 4 \times 2 = 8 \times 2 = 16 \dots$
- ⁶³ Ensimmäisen käsikirjoituksen VII sivulla Marx toisin kuin muilla sivuilla tarkastelee työpalkka-aihetta kaikilla kolmella palstalla. Sivulla VIII Marx esittää kaksi aihetta: vasemmalla palstalla työpalkkaa ja oikealla pääomavoittoa.
- ⁶⁴ Wilhelm Schulz. *Die Bewegung der Production. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft* (Tuotannon kehitys. Historiallis-tilastollinen tutkimus uuden valtio- ja yhteiskuntatieteen perustamiseksi), Zürich ja Winterthuf 1843.
- ⁶⁵ Constantin Pecqueur. *Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Études sur l'organisation des sociétés* (Sosiaalisen ja poliittisen taloustieteen uusi teoria eli tutkimus yhteiskuntajärjestyksestä), Pariisi 1842.
- ⁶⁶ Charles Loudon. *Solution du problème de la population et de la subsistance* (Väestön asutus- ja elintarvikeongelman ratkaisu), Pariisi 1842.
- ⁶⁷ Eugène Buret. *De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France* (Englannin ja Ranskan työväenluokan kurjuudesta), Pariisi 1840.
- ⁶⁸ Jean Baptiste Say. *Traité d'économie politique* (Kansantaloustieteen tutkielma), 3. painos, Pariisi 1817.
- ⁶⁹ Koko tämän kappaleen Smithin kirjaan *Kansojen varallisuus* on lisännyt ranskantaja J. Garnier.
- ⁷⁰ Koko tämä kappale (mukaan luettuna sitaattit Ricardon kirjasta *Kansantaloustieteen ja verotuksen perusteet* ja Sismondin kirjasta *Kansantaloustieteen uudet periaatteet*) on ote kirjasta: E. Buret. *Englannin ja Ranskan työväenluokan kurjuudesta*, s. 6—7.
- ⁷¹ Marx tarkoittaa Smithin mieltä niistä tekijöistä, jotka määrävät työntekijöiden hyvinvoinnin ja heidän palkkansa suuruuden. Smith laskee niihin kuuluvaksi »menestyksen mahdollisuuden tai mahdottomuuden». Hän mm. sanoo: »Annettakoon

poika suutarin oppilaaksi, niin tuskin on syytä epäillä, ettekö hän opi ompelemaan kenkiä; mutta pantakoon hänet tutkimaan lakitiedettä, niin pantanee kaksikymmentä yhtä vastaan, ettei hän yllä menestyksiin, jotka myöntäisivät hänen elää ammattaan. Täysin oikeudenmukaisissa arpajaisissa voittoarvan vetäneet voittavat kaiken sen, minkä tyhjän arvan vetäneet menettävät. Ammatissa jossa on kaksikymmentä häviölle jäänyttä yhtä onnistunutta kohti, tuo yksi voittaa kaiken sen, mitä kaikkien noiden kahdenkymmenen olisi kuulunut saada.»

- 72 Tässä Marx viittaa siihen Smithin päätelmään, että jonkin joukkokulutustarvikkeen (esim. perunan) kysynnän lisääntyminen samoin kuin tämän tarvikkeen kuluttajien määrällinen kasvu (vaikka tarvike saataisiinkin laadultaan keskitasoiselta maalta) kasvattaa sitä arvon ylijäämää, jonka farmari omistaa korvattuaan pääomamenot ja työvoiman ylläpitomenot. Sitä mukaa yhä suurempi osa tästä ylijäämästä siirtyy maanomistajalle. Tästä seuraa johtopäätös, että väestön lisääntyessä kasvaa myös maankoron taso.
- 73 Viljalait säädettiin Englannissa vuonna 1815. Ne asettivat korkeat tuontitullit viljalle ja joissakin tapauksissa kielsivät yleensä viljan tuonnin ulkomailta. Viljalait antoivat suurmaanomistajille mahdollisuuden korottaa viljan hintaa sisämarkkinoilla ja hankkia siten tavattoman suurta maankorkoa. Lait vahvistivat myös maaylimystön asemia. Suurmaanomistajat ja porvaristo kävivät keskenään pitkällistä ja sitkeää taistelua viljalaeista joka vuonna 1846 päättyi viljalakien kumoamiseen.
- 74 Tässä Marx muotoilee johtopäätöksen, joka seuraa ns. uusimman kansantaloustieteen edustajien, etupäässä Ricardon kaikista näkemyksistä niiden suhteiden johdosta, joissa ovat keskenään perustuotantovälineen — maan — omistajanoikeuden perusteella työskentelemättä maankorkoa saavat maanomistajat ja maataloustarvikkeiden tuottajat, maan vuokraajat, ts. huomattava osa Englannin väestöä kapitalismin manufaktuurikaudella ja tehdastuotannon alkuvaiheissa. Sen sijaan fysiokraattien oppiin pitäytynyt Smith todisteli maanomistajan ja koko yhteiskunnan etujen ykseyttä.
- 75 Huomautus koskee lähinnä Sismondin pikkuporvarillisia katsomuksia. Hän ihanoi yksityisen maanomistuksen patriarkaalisia suhteita.
- 76 Maan kanssa harjoitettu kauppavoiton kiskonta-termiä vastaa alkutekstissä vaikeasti käännettävä Verschacherung. Silloinen yhteiskuntaa arvosteleva kirjallisuus leimasi Fourieriin polveutuvaa perinnettä noudattaen yksityiskaupan ja yleensä markkinoinnin halveksittavaksi ja likaiseksi puuhaksi.
- 77 Näillä sanoilla alkaa toisen käsikirjoituksen XL sivu. Lauseen alku samoin kuin edellisten 39 sivun teksti ei ole säilynyt.
- 78 Ks. selitystä 45.

- ⁷⁹ Uusimmalla kansantaloustieteellä Marx tarkoittaa Ricardon ja hänen kannattajiensa mm. James Millin oppia.
- ⁸⁰ Tämä lisäys samoin kuin lisäys sivulle XXXIX koskee nähtävästi jollakin hävinneistä liuskoista ollutta tekstiä.
- ⁸¹ »Sivistyneen kansantaloustieteen» pääedustajaa Smithiä Marx on Engelsin tapaan nimittänyt reformaattoriksi, tieteen Lutherkiksi, ja pitää oikeutetusti »sivistynyttä kansantaloustiedettä» korkeampana saavutuksena taloudellisen ajattelun kehityksessä kuin ovat olleet varhaisemmat taloudelliset oppirakennelmat ja talouspolitiikan muodot: monetaarinen järjestelmä ja merkantilismi. Nämä järjestelmät (oikeammin saman järjestelmän kaksi haaraa) katsoivat tavoitteekseen aktiivisen rahataseen (monetarismi) tai aktiivisen kauppataseen (merkantilismi). Kummassakin kyse on rahojen kasaamisesta rahojen vuoksi, kummassakin ylimmäksi päämääräksi ja jopa itsetarkoitukseksi julistetaan rahojen hankkiminen hinnalla millä hyvänsä. Merkantilistit pitivät rahaa fetissinä. Tämän ohella kummankaan järjestelmän kannattajat eivät antaneet arvoa itse tuotannolle eivätkä nähneet sen kehityksessä yhteiskunnallisen rikkauden perustaa. Vasta »sivistynyt kansantaloustiede» tunnusti peruseriaatteekseen, alkutekijäksi tuotannon ja työn.
- ⁸² Ks. tätä osaa, s. 139—170.
- ⁸³ »Vastakohta» ja »ristiriita» käsitteiden välisen eron Hegel selittää Logiikan tieteessä. *Vastakohtaisuudessa* kumpikin puoli määräytyy toisesta ja sellaisena kumpikin on erityispiirteinen, mutta samalla kumpikin puoli määräytyy myös itsestään, mikä tekee sen itsenäiseksi. *Ristiriidassa* taas on puolien keskinäinen suhde sellainen, että kummankin itsenäisyys määräytyy vastapuolesta, joten molempien itsenäisyys osoittautuu mahdottomaksi.
- ⁸⁴ Tässä »kommunismi» sanalla Marx tarkoittaa utooppisia katsomusjärjestelmiä, joita ovat kehittäneet Ranskassa Babeuf, Cabet, Dézamy, Englannissa Owen, Saksassa Weitling. Omista katsomuksistaan Marx käyttää kommunismi-termiä ensi kertaa Pyhässä perheessä.
- ⁸⁵ »Kommunismin» ensimmäisellä muodolla Marx tarkoittaa todennäköisesti vuosien 1789—1794 Ranskan porvarilliselta vallankumoukselta vaikutteita saaneita Babeufin ja hänen kannattajiensa utooppisia näkemyksiä »täydellisen tasavertaisuuden» yhteiskunnasta, joka voidaan muka toteuttaa yksityistaloutta vähitellen syrjäyttävien »kansalliskommunien» perustalta. Vaikka nämä käsitykset ilmensivätkin sen ajan proletariaatin vaatimuksia, ne olivat kokonaisuudessaan alkeellisia, yliolkaiseen tasanjakoon pitäytyviä.
- ⁸⁶ Ks. Moses Heßin artikkelia Toiminnan filosofia kokoelmassa *Einundzwanzig Bogen* (kokoelmasta ks. selitystä 54).

- ⁸⁷ *Geognostia*, 1700—1800-luvuilla käytetty deskriptiivisen geologian nimitys.
- ⁸⁸ *Generatio aequivoca*, tätä sanontaa Marx käyttää ranskalaisen *génération spontanée* synonyyminä. Kirjaimellisesti se merkitsee »alkuvoimainen, spontaani synty».
- ⁸⁹ Destutt de Tracy. *Éléments d'idéologie* (Ideologian perusteita), Pariisi 1826.
- ⁹⁰ Lainaukset Smithin teoksen 1. osan sivuilta 29—46 ja 2. osan sivuilta 191—195 (ks. selitystä 59.).
- ⁹¹ Lainaukset Sayn teoksen 1. osan sivuilta 300, 76—77 ja 2. osan sivuilta 6, 465 (ks. selitystä 68.).
- ⁹² F. Scarbek. *Théorie des richesses sociales* (Yhteiskunnallisen rikkauden teoria), 2. painos, 1. osa, Pariisi 1839, s. 25—27, 75, 121—131.
- ⁹³ James Mill. *Éléments d'économie politique* (Kansantaloustieteen alkeet), ranskantanut J. T. Parisot, Pariisi 1823, s. 7, 11—12.
- ⁹⁴ Kyseessä on Bruno Bauerin kolmiosainen teos *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker* (Synoptikkojen evankeliumien historian arvostelua), osat 1—2, Leipzig 1841, 3. osa, Braunschweig 1842.
- ⁹⁵ Bruno Bauer. *Das entdeckte Christenthum* (Paljastettu kristinusko), Zürich ja Winterthur 1843.
- ⁹⁶ Bruno Bauer. *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit* (Oikea vapauden asia ja oma asiani), Zürich ja Winterthur 1842.
- ⁹⁷ Marx tarkoittaa Hegeliä vastaan suunnattuja arvostelmia Feuerbachin kirjan *Tulevaisuuden filosofian periaatteet* kohdissa 29—30.
- ⁹⁸ Feuerbach sanoi filosofia katsomuksiaan naturalismiksi ja humanismiksi, mutta vältti käyttämästä termiä »materialismi» nähtävästi siksi, ettei tahtonut hyväksyä aiemman englantilaisen ja ranskalaisen materialismin joitakin periaatteita, mm. sen abstraktia luonnetta ja sensualismia, jonka mukaan tiedon perustana ja ainoana lähteenä on aistillisuus. Kyseisessä kohdassa Marx puhuu Feuerbachia edeltäneen materialistisen filosofian muodoista ja ilmaisee Feuerbachille ominaisella tavalla tyytymättömyytensä niihin. Maailmanhistorian salaisuuksien selvittämiseen pystyy nimenomaan Feuerbachin filosofia, ts. naturalismi ja humanismi eikä aikaisempi materialismi eikä idealismi.
- ⁹⁹ Tässä ja edempänä Marx lainaa Hegelin kirjaa *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (Filosofisten tieteiden ensyklopedia pääpiirteissään), kolmas painos, Heidelberg 1830.

- ¹⁰⁰ Kyseinen Marxin käsikirjoitus on alustava hahmotelma hänen suunnittelemaastaan kirjoitelmasta, jonka oli määrä koskea saksalaisen porvarillisen taloustieteilijän Friedrich Listin teosta *Das nationale System der politischen Ökonomie. Erster Band. Der internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein*, joka ilmestyi 1841. Tekijä kerskui lupaavansa kyseisessä kirjassaan esittää tutkimuksen niiden harha käsitysten olemuksesta ja syistä, jotka hallitsivat kansainvälistä kaupan-käyntiä ja kauppapolitiikkaa koskevia taloustieteellisiä teorioita. Kirjan ilmestyessä sitä mainostettiin nuoren saksalaisen porvariston manifestina, porvariston joka janosi rikkautta ja valtaa, omalaatuisena reseptinä Saksan »hyvinvoinnin, kulttuurin ja mahdin» kansantaloustieteelliseksi kannustamiseksi.
- Marxin Listiä koskeva kirjoitus ei päässyt julkisuuteen. Sen käsikirjoitus on säilynyt epätäydellisenä. Puuttuu ensimmäinen liuska, jolla oli todennäköisesti tekijän esittämä otsikko. Ei ole myöskään löydetty liuskoja 10—21 ja 23. Käsikirjoituksessaan Marx lainaa ja erittelee mainitun Listin kirjan ensimmäistä osaa. Ranskankielisistä lähteistä peräisin olevia kohtia Marx on saksantanut itse. Kursivoinnit sitaateissa ovat ensimmäiseen Marxin tekemiä. Häneltä ovat peräisin niin ikään käsikirjoitusliuskojen arabialaiset numerot. Ne on pantu hakasulkuihin. Kullekin luvulle NKP:n Marxismi-leninismiin instituutti on laatinut toimitustyötä tehtäessä otsikot, jotka kuitenkin ovat hakasuluissa.
- ¹⁰¹ *Molossus* on antiikin runoudessa kuusijalkainen runomitta, jossa oli kolme pitkää tavua. Marx käyttää ironisesti tätä ilmaisua kuvatakseen Listin raskassoutuista tyyliä.
- ¹⁰² List kirjoitti Serran kirjasta näin: »Ensimmäisenä kansantaloustiedettä käsittelevänä kirjana Italiassa on Napolista syntyisin olevan Antonio Serran teos keinoista hankkia 'kuningaskunnille' yltäkyllin kultaa ja hopeaa». (Ks. Listin kirjan ensimmäisen osan s. 456.)
- ¹⁰³ *Tribunaatti* oli lainsäädäntövallan elin Napoleon I konsulikaudella ja keisarikunnassa; se perustettiin 1799 ja lakkautettiin 1807.
- ¹⁰⁴ Tarkoitetaan Adam Smithiä ja hänen kannattajiaan.
- ¹⁰⁵ Marx tarkoittaa J. F. Brayn kirjaa *Labour's wrongs and labour's remedy; or, the Age of might and the age of right* (Rikkomukset työtä kohtaan ja niiden parannuskeinot eli Voiman aikakausi ja oikeudenmukaisuuden aikakausi), Leeds 1839.
- ¹⁰⁶ *Viljalait* Englannissa (ensimmäiset hyväksytyt jo 1400-luvulla) asettivat korkeat tullimaksut ulkomailta tuotavalle viljalle. Niiden avulla pyrittiin pitämään korkealla maataloustuotteiden hinnat sisämarkkinoilla. Viime vuosisadan ensimmäisellä kolmanneksella hyväksyttiin muutama laki (1815 ja 1822), jotka muuttivat viljan tuontiehtoja, ja 1828 otettiin käyttöön

liukuva skaala, jonka mukaan tuontimaksut suurenivat viljan hinnan aletessa sisämarkkinoilla ja päinvastoin maksut pienenevät viljan hinnan kasvaessa.

Viljalait aiheuttivat kärkevää taistelua teollisuusporvariston ja maaylimystön välillä. Se päättyi viljalakien kumoamiseen 1846.

¹⁰⁷ Liike, joka ajoi maareformia ja maan jakoa jokaiselle työtätekeväälle maksutta sekä muita demokraattisia uudistuksia, kehittyi Yhdysvalloissa 1840-luvulla ja sen johdossa oli Kansallinen reformiliitto.

¹⁰⁸ *Mannermaajärjestelmä* eli *mannermaansulkemus* oli Englantiin kohdistunut taloudellinen saarto jonka Napoleon I julisti 1806 erikoismääräyksellä turvatakseen Ranskan ylivalta Euroopassa. Määräys kielsi kauppaa-, posti- ym. yhteydet Britteihin saariin. Englannin ja sen siirtomaiden aluksilta kiellettiin pääsy manner-Euroopan satamiin. Määräyksen voimassa ollessa saarto ei ollut kuitenkaan riittävän tehokas: se kumottiin muodollisesti 1814.

¹⁰⁹ *Methuenin sopimus* oli Englannin ja Portugalin välinen sopimus, jonka englantilainen diplomaatti John Methuen solmi 27. joulukuuta 1703. Se avasi laajat markkinat Englannin villateollisuuden valmistajille maassa. Vastapalvelukseksi Portugali sai oikeuden tuoda Englantiin viinejä edullisin hinnoin.

¹¹⁰ *Pyhä perhe eli kriittisen kritiikin kritiikkiä. Bruno Baueria ja kumppaneita vastaan* on ensimmäinen Marxin ja Engelsin yhteinen teos.

»Pyhäksi perheeksi» nimitettiin ivallisesti Bauerien veljeksiä ja heidän seuraajiaan, jotka ryhmittivät »Allgemeine Literatur-Zeitungin» ympärille. Vastustaessaan Bauereita ja muita nuorhegeliläisiä (eli vasemnistöhegeliläisiä) Marx ja Engels kohdistivat kritiikkinsä myös itse Hegelin idealistiseen filosofiaan.

Engelsin kymmenpäiväisen Pariisin matkan aikana elosyyskuussa 1844 valmistui kirjan suunnitelma. Alun perin otsikko kuului Kriittisen kritiikin kritiikkiä. Bruno Baueria ja kumppaneita vastaan. He jakoivat keskenään jaksot ja kirjoittivat Johdannon. Painovaiheessa Marx lisäsi otsikkoon sanat Pyhä perhe. Sisällysluettelossa mainittiin, minkä jakson oli kukin heistä kirjoittanut.

¹¹¹ »*Allgemeine Literatur-Zeitung*» (Yleinen Kirjallisuuslehti) oli kuukausilehti, jota nuorhegeliläinen Bruno Bauer julkaisi Charlottenburgissa joulukuusta 1843 lokakuuhun 1844.

¹¹² Kyseessä on »*Allgemeine Literatur-Zeitungin*» 1. ja 2. vihkossa julkaistu (joulukuu 1843 ja tammikuu 1844) Carl Reichardt'n artikkeli *Schriften über den Pauperismus* (Kirjoituksia pauperismista).

¹¹³ *Mühleigner* (kirjaim. — myllynomistaja) sana, jota ei saksan kielessä ole; on englantilaisen ilmauksen »mill-owner» (tehtaan-

- omistaja, tehtailija) sananmukainen käännös. Engels pilkkaa tässä »Allgemeine Literatur-Zeitungin» avustajaa Julius Faucheria, joka kirjoituksissaan käytti englantilaistyypillisesti muodostamia sanoja.
- 114 Engels tarkoittaa Julius Faucherin artikkelia Englische Tagesfragen (Englannin päivänpolttavia kysymyksiä), joka julkaistiin »Allgemeine Literatur-Zeitung» 7. ja 8. vihkossa (kesä- ja heinäkuu 1844).
- 115 Ks. selitystä 41. Liitto yritti käyttää työläisjoukkoja hyväseen taistelussa maanomistajia vastaan. Kuitenkin juuri näinä aikoina Englannin edistyneimmät työläiset siirtyivät itsenäisen, poliittisesti selkeälinjaisen työväenliikkeen (chartismin) tielle.
- 116 *Chartismi* oli 1830-luvulta 1850-luvun puoliväliin jatkunut Ison-Britannian työläisten poliittinen liike, jonka tunnuksena oli Kansan chartan toteuttaminen. Tämä sisälsi vaatimuksen yleisestä äänioikeudesta ja sellaisista edellytyksistä joiden tarkoituksena oli taata tämä oikeus työläisille. Leninin luonnehdinnan mukaan chartismi merkitsee »ensimmäistä laajaa, todella joukkoluonteista, poliittisesti muotoutunutta proletaarista vallankumousliikettä» (Teokset, 29. osa, s. 289). Syynä chartistien liikkeen tyrehtymiseen oli Englannin teollisen ja kauppamonopolin lujittuminen sekä se, että Englannin porvaristo lahjoi ylivoittojensa kustannuksella työväenluokan huippukerroksen, mikä voimisti sen keskuudessa opportunistisia pyrkimyksiä, jotka ilmenivät mm. trade unionien johtajien kieltäytymisenä chartismin tukemisesta.
- 117 Taistelu työpäivän rajoittamiseksi lailla kymmentuntiseksi alkoi Englannissa jo 1700-luvun lopulla ja levisi 1830-luvun kolmannella vuosikymmenellä laajalle proletariaatin joukkoihin. Maa-aristokratian edustajat pyrkivät käyttämään tätä kansan suosimaa tunnusta taistelussaan teollisuusporvaristoa vastaan ja asettuivat siksi parlamentissa kannattamaan kymmentuntisen työpäivän lakiehdotusta. Lain puolustajien johtajahmo parlamentissa oli vuodesta 1833 lähtien »toryfilantrooppi» lordi Ashley.
- 118 Sanat Bruno Bauerin kirjasta Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit (Oikea vapauden asia ja oma asia-ni), Zürich ja Winterthur 1842.
- 119 Kysymyksessä on Jungnitzin sukunimen alkukirjaimella »J» allekirjoitettu artikkeli »Herr Nauwerk und die philosophische Fakultät» (Hra Nauwerk ja filosofinen tiedekunta), joka julkaistiin »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 6. vihkossa toukokuussa 1844.
- 120 Tarkoitetaan Bruno Bauerin viralta panoa. Preussin hallitus riisti lokakuussa 1841 Bruno Bauerilta ensin väliaikaisesti ja

maaliskuussa 1842 kokonaan opetusluvan Bonnin yliopistossa hänen uskonnonkriittisten kirjoitustensa johdosta.

- ¹²¹ Tässä jaksossa Engels analysoi ja lainaa »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 5. vihkossa (huhtikuu 1844) julkaistua Edgar Bauerin arvostelua kirjasta: Flora Tristan. L'Union ouvrière (Työväenyhdistys), Pariisi 1843.
- ¹²² Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Phänomenologie des Geistes (Hengen fenomenologia). Kirjoittaessaan Pyhää perhettä Marx käytti Hegelin Teosten toisen painoksen 2. osaa (Berlin 1841).
- ¹²³ Lainattu Schillerin runosta Oudon seudun tyttö.
- ¹²⁴ Pierre Joseph Proudhonin kirja Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement (Mitä on omaisuus? Eli tutkimuksia vallan ja oikeuden periaatteesta) ilmestyi Pariisissa 1840. Marx lainaa vuoden 1841 painosta.
- Ristiriitaiselta, pikkuporvarilliselta katsantokannalta käsin kirjoitettu teos Mitä on omaisuus? herätti ilmestyttyään laajaa huomiota sisältämiensä jyrkkien yksityisomistukseen kohdistuvien hyökkäysten johdosta. Marx laati kriittisen arvion tästä kirjasta artikkelissaan »Proudhonista», joka julkaistiin 1865 »Social-Demokrat» lehdessä kirjeenä toimittajalle Schweitzerille.
- Edgar Bauerin laatima artikkeli »Proudhon», jota Marx kritisoi tässä jaksossa ilmestyi »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 5. vihkossa (huhtikuu 1844).
- ¹²⁵ Marx tarkoittaa pariisilaisen »La Réforme» lehden ympärille ryhmittyneitä pikkuporvarillisia tasavaltaisia demokraatteja ja sosialisteja.
- ¹²⁶ *Fysiokraatit*, Ranskassa 1700-luvun keskivaiheilla esitetyn klassisen kansantaloustieteen teorian kannattajat. Fysiokraatit puolustivat päättävästi kapitalistista suurviljelyä, säätyero-oikeuksien ja suojatullien poistamista. Filosofisilta katsoimuksiltaan he olivat lähellä 1700-luvun ranskalaisia porvarillisia valistajia.
- ¹²⁷ Ks. selitystä 22.
- ¹²⁸ G. W. F. Hegel. Werke, Bd. VIII, S. 256, Berliini 1833. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Oikeusfilosofian perusteet), § 190.
- ¹²⁹ J. B. Say. Traité d'économie politique. Marx siteeraa kirjan kolmatta, vuoden 1817 painosta.
- ¹³⁰ Lause on Charles Comten teoksesta »Traité de la propriété» (Tutkielma omaisuudesta), 1. osa, s. 52, Pariisi 1834. Proudhon esitti sen kirjansa Mitä on omaisuus? sivulla 93.
- ¹³¹ Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations (Kansojen varallisuus). Kirjan ensimmäinen painos ilmestyi Lontoossa 1776.

- 132 Tässä viitataan »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 7. vihkossa julkaistuun Szeligan arvosteluun, joka koski ranskalaisen kirjailijan Eugène Suen romaania Pariisin salaisuudet (ilmestyi Pariisissa 1842—1843).
- 133 Molière. Porvari aatelismiehenä, 2. näytös, 6. kohtaus.
- 134 Kyseessä on Perustuslaillinen kartta (Charte constitutionnelle), joka hyväksyttiin vuoden 1830 porvarillisen vallankumouksen jälkeen Ranskassa ja joka oli heinäkuun monarkian peruslaki. Sanonta »tosi perustuslaki» on pilaileva vihjaus Ludvig Filipin 31. heinäkuuta 1830 tekemän julistuksen loppusanoihin: Tästä lähtien kartta on tosi.
- 135 Marx on muunnellut Goethen Faustin säkeistöä (1. osa, 6. kohtaus »Noita-akan keittiö»).
- 136 Sitaatti Charles Fourierin teoksesta *Theorie de l'unité universelle* (Universaalisen ykseyden teoria), 3. nidos, 2. osa, luku 3.
- 137 A. A. Monteil. *Histoire des français des divers états aux cinq derniers siècles* (Eri säätyjen ranskalaisten historia viiden viime vuosisadan ajalta), osat I—X, Pariisi 1828—1844.
- 138 Shakespeare. Loppu hyvin, kaikki hyvin, 1. näytös, 3. kohtaus.
- 139 Polydori Vergilii liber de rerum inventoribus, Lugdini 1706.
- 140 *Keisarikunnan kaudella* tarkoitetaan Napoleon I:n keisarikuntaa vuosina 1804—1814. *Restauration ajalla* tarkoitetaan Bourbon-suvun toista hallintokautta vuosina 1814—1830.
- 141 Froment. *La Police dévoilée depuis la Restauration et notamment sous M. M. Franchet et Delavau* (Ilmiannettu poliisi restauraation ajoilta asti ja nimittäin Franchetin ja Delavaun aikana), osat I—III, Pariisi 1829.
- 142 Ks. selitystä 99. Kirjan ensimmäinen painos ilmestyi 1817; Marx käytti kirjan kolmatta, vuoden 1830 painosta.
- 143 Tässä ja edempänä lainataan Bruno Bauerin kirjoitusta *Neueste Schriften über die Judenfrage* (Uusia kirjoituksia juutalaiskysymyksestä), joka julkaistiin »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 1. vihkossa (joulukuu 1843) ja joka oli Bauerin vastaus hänen kirjoitukseensa *Die Judenfrage* (Juutalaiskysymys) 1843 lehdistössä esitettyyn kritiikkiin.
- 144 Kyse on viikkolehdestä »*Révolutions de Paris*» (Pariisin vallankumoukset), joka ilmestyi Pariisissa heinäkuusta 1789 helmikuuhun 1794. Syyskuuhun 1790 asti sitä toimitti vallankumouksellinen lehtimies ja demokraatti Elisée Loustalot.

- ¹⁴⁵ *Doktrinaarit*, muuan restauraatioajan (1815—1830) ranskalaisten porvarillisten poliitikkojen ryhmittymä. Doktrinaarit olivat perustuslaillisia monarkisteja ja demokraattisen ja vallankumouksellisuuden katkeria vihollisia. He pyrkivät muodostamaan porvariston ja aatelin liittouman englantilaisen mallin mukaan; tunnetuimmat heistä historiantutkija François Guizot ja filosofi Pierre-Paul Royer-Collard, jonka näkemykset olivat taantumuksellisia verraten 1700-luvun ranskalaiseen materialismiin ja Ranskan porvarillisen vallankumouksen demokraattisiin aatteisiin.
- ¹⁴⁶ Ks. selitystä 143.
- ¹⁴⁷ G. W. F. Hegel, Werke, Bd. VIII, S. 12, Berliini 1833. Grundlinien der Philosophie des Rechts. Vorrede (Oikeusfilosofian perusteet. Johdanto).
- ¹⁴⁸ Kyseessä on Marxin kirjoitus Juutalaiskysymyksestä (Ks. tätä osaa, s. 66—100).
- ¹⁴⁹ Tarkoitetaan Bruno Bauerin antamaa arvostelua oikeistohegeliläisen Hinrichsin luentokurssin ensimmäisestä osasta. Luentokurssi ilmestyi kaksiosaisena 1843 Hallella otsikolla Politische Vorlesungen (Poliittisia luentoja). Bauerin arvostelu julkaistiin »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 1. vihkossa (joulukuu 1843). Jaksossa Hinrichs, n:o 2 tarkoitetaan saman kuukausijulkaisun 5. vihkossa julkaistua luentojen 2. osan arvostelua.
- ¹⁵⁰ Staat, Religion und Partei, Leipzig 1843. Tämä Bruno Bauerin kirja julkaistiin ilman tekijännimeä.
- ¹⁵¹ Ludwig Feuerbach, Grundsätze der Philosophie der Zukunft (Tulevaisuuden filosofian periaatteet), Zürich ja Winterthur 1843.
- ¹⁵² Tämä ja seuraavat lainaukset on otettu Bruno Bauerin toisesta artikkelista, jonka hän kirjoitti Die Judenfragea arvostelleita henkilöitä vastaan. Tämä artikkeli jonka nimenä on edeltäjänsä tavoin Neueste Schriften über die Judenfrage ilmestyi »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 4. vihkossa (maaliskuu 1844).
- ¹⁵³ Tämä on »Allgemeine Literatur-Zeitungin» 8. vihkossa (heinäkuu 1844) julkaistun Bruno Bauerin artikkelin nimi. Miltei kaikki Absoluuttisen kritiikin kolmas sotaretki -jaksossa esiintyvät lainaukset tuosta kuukausijulkaisusta ovat peräisin tästä artikkelista.
- ¹⁵⁴ »Deutsche Jahrbücher» on lyhennys nuorhegeliläisten kirjallisuusfilosofisen aikakauslehden »Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst» (Saksalaiset vuosikirjat tieteen ja taiteen kysymyksistä) nimestä. Lehti ilmestyi heinäkuusta 1841 alkaen Leipziginä ja sitä toimitti Arnold Ruge. Aikaisemmin (1838—1841) se oli ilmestynyt nimellä »Hallische Jahrbücher für

deutsche Wissenschaft und Kunst» (Hallen vuosikirjat Saksan tieteiden ja taiteiden kysymyksistä). Syynä toimituksen siirtämiseen Hallesta (Preussi) Saksiin ja nimen muuttamiseen oli aikakauslehteä Preussin alueella uhkaava julkaisukielto. Lehti ei kuitenkaan voinut kauaa säilyttää asemaansa uudellakaan nimellä. Tammikuussa 1843 Saksin hallitus kielsi »Deutsche Jahrbücherin» ja kielto laajennettiin koko Saksan alueen kattavaksi.

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» (Reinin politiikan, kaupan ja elinkeinoelämän lehti), päivälehti joka ilmestyi Kölnissä tammikuun alusta 1842 maaliskuun 31. päivään 1843. Lehden perustivat preussilaista absolutismia vastustavan aseenteen omaksuneet reiniläisen porvariston edustajat. Lehden avustajiksi otettiin myös eräitä nuorhegeliläisiä. Huhtikuusta 1842 lähtien Marx oli »*Rheinische Zeitungin*» avustaja ja saman vuoden lokakuussa hänestä tuli lehden toimittaja. Marxin toimittajantyön ansiosta lehti omaksui yhä selväpiirteisemmän vallankumouksellisen-demokraattisen luonteen. Hallitus asetti lehden erityisen tiukan sensuurin valvontaan ja kielsi sitten lehden julkaisemisen.

- ¹⁵⁵ Bruno Bauer. Das entdeckte Christenthum, Zürich ja Winterthur 1843.
- ¹⁵⁶ Ks. selityksessä 23 mainittua kirjaa: Bruno Bauer. Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker. Uskonnonhistoriallisessa kirjallisuudessa kutsutaan synoptikoiksi kolmen ensimmäisen evankeliumin kirjoittajia.
- ¹⁵⁷ Kyseessä on Marxin kirjoitus Juutalaiskysymyksestä (Ks. tätä osaa, s. 66—100).
- ¹⁵⁸ Kysymyksessä on Bruno Bauerin artikkeli Die Fähigkeit der heutigen Juden und Christen, frei zu werden (Nykyisten juutalaisten ja kristittyjen kyky tulla vapaiksi). Artikkelin ilmestyi pikkuporvarillisen demokraatin ja runoilijan Georg Herweghin kustantamassa kokoelmassa Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz (Kaksikymmentäyksi painoarkkia Sveitsistä). Se ilmestyi 1843 Zürichissä ja Winterthurissa.
- ¹⁵⁹ Die evangelische Landeskirche Preussens und die Wissenschaft (Evankelinen kirkko Preussissa ja tiede), Leipzig 1840. Tämän anonyymien kirjan tekijä oli Bruno Bauer.
- ¹⁶⁰ *Cercle social* (Yhteiskuntakerho) oli demokraattisen älymystön edustajien perustama järjestö, joka toimi Pariisissa 1700-luvun Ranskan porvarillisen vallankumouksen ensimmäisinä vuosina. Järjestön osuutta kommunististen aatteiden historiassa kuvaa se, että Cercle socialin ideologi Claude Fauchet esitti vaatimukset maan tasanjaosta, suuromistuksen rajoittamisesta sekä työn takaamisesta kaikille työkykyisille kansalaisille. Fauchetin Ranskan vallankumouksen julistamaan muodolliseen tasa-arvoisuuteen kohdistamaa kritiikkiä seurasi Jacques Rouxin,

- »raivopäiden» johtajan huomattavasti kärkevämpi esiintyminen tässä kysymyksessä.
- 161 *Direktorio*, toimeenpanovallan elin Ranskassa, joka toimi lokakuusta 1795 Napoleon Bonaparten brumairekuun 18. päivänä 1799 suorittamaan vallankaappaukseen saakka. Direktorion politiikka tähtäsi 1700-luvun lopulla tapahtuneen porvarillisen vallankumouksen kaudella syntyneen uuden suurporvariston etujen suojelemiseen.
- 162 Pierre Jean Georges Cabanis. *Rapports du physique et du moral de l'homme*. Ensimmäinen painos ilmestyi Pariisissa 1802.
- 163 *Jansenistit* (hollantilaisen teologin Cornelius Janseniuksen mukaan) olivat Ranskan katolisuuden piirissä 1600- ja 1700-lukujen taitteessa esiintyneen oppositiovirtauksen kannattajia. He ilmensivät ranskalaisen porvariston osan tyytymättömyyttä virallisen katolisuuden feodaalista ideologiaa kohtaan.
- 164 John Locke. *An Essay concerning Human Understanding* (Tutkimus ihmisymmärryksestä). Kirjan ensimmäinen painos ilmestyi Lontoossa 1690.
- 165 »Essei sur l'origine des connaissances humaines». Tämän Condilacin kirjan anonyymi ensimmäinen painos ilmestyi 1746 Amsterdamissa.
- 166 Claude Adrien Helvétius. *De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation* (Ihmisestä, hänen älyllisistä kyvyistään ja kasvatuksesta). Teos ilmestyi vasta tekijänsä kuoltua Haagissa vuonna 1773.
- 167 Ilman tekijännimeä ja Lontoossa painetuksi merkitty Leydenissä 1748 ilmestynyt La Mettrien kirja *L'homme machine* (Ihminen-kone) poltettiin ja tekijä karkotettiin Hollannista, jonne hän oli muuttanut Ranskasta 1745.
- 168 Holbachin teos *Système de la Nature, ou Des Lois du Monde Physique et du Monde Moral* (Luonnon järjestelmä, eli fyysisen ja henkisen maailman laeista) ilmestyi 1770. Henkilövainojen välttämiseksi kirjan tekijäksi ilmoitettiin 1760 kuollut Ranskan tiedeakatemian sihteeri J. B. Mirabaud.
- 169 Jean-Baptiste Robinet. *De la nature*. Neliosainen ensimmäinen painos ilmestyi Amsterdamissa 1763—1766.
- 170 Ks. selitystä 126.
- 171 *Babouivistit* edustivat sitä utooppisen tasanjakokommunismin virtausta, jonka panivat alulle 1700-luvun lopulla ranskalainen vallankumousmies François Noël Babeuf ja hänen kannattajansa.
- 172 Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Luentoja filosofian historiasta).

- 173 Ks. selitystä 154.
- 174 »*Allgemeine Zeitung*» (Yleinen Lehti), 1798 perustettu taantumuksellinen saksalainen päivälehti; vuosina 1810—1882 ilmestyi Augsburgissa.
- 175 Lorenz Stein. *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs* (Sosialismi ja kommunismi tämän päivän Ranskassa), Leipzig 1842.
- 176 Goethe. *Faust*, 1. osa, 3. kohta (Lukukammio).
- 177 »*Zeitschrift für spekulative Theologie*» (Spekulatiivisen teologian aikakauskirja), toimittanut Bruno Bauer, Berliini 1836—1838. Bauer oli tuolloin vanhahegeliläinen.
- 178 Sanat otettu ranskalaisen kirjailijan Jean-François Marmontelin yksinäytöksisestä komediasta *Lucile*, 4. kohta.
- 179 *Berliiniläiseksi kerhoksi* (Berliner Couleur) »*Allgemeine Literatur-Zeitungin*» kirjeenvaihtaja nimittää Bruno Bauerin ryhmään kuulumattomia berliiniläisiä nuorhegeliläisiä, jotka arvostelivat kuukausijulkaisua eräiden pienten ja yksityisten kysymysten johdosta. Heihin kuului Max Stirner.
- 180 Marx tarkoittaa kokoelman *Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik* (Julkaisemattomia kirjoituksia uusimman saksalaisen filosofian ja yhteiskuntapoliittisen kirjallisuuden alalta) 2. nidoksessa julkaistua Bruno Bauerin artikkeleita *Leiden und Freuden des theologischen Bewußtseins* (Teologisen tietoisuuden kärsimykset ja ilot). Tämä kaksiosainen kokoelma ilmestyi 1843 Sveitsissä. Siinä julkaistiin Feuerbachin, Marxin, Koeppenin ym. kirjoituksia.
- 181 *La Démocratie pacifique* (Rauhanomainen demokratia) oli fourieristien päivälehti, joka ilmestyi Pariisissa 1843—1854 Victor Considérantin toimittamana.
- 182 Heine. *Pohjanmeri* (toinen vihko, Kysymyksiä-runo).
- 183 Saksalaisesta kansanlaulusta *Nunna*.
- 184 Saksalaisesta koomisesta kansankertomuksesta *Seitsemän švaabia*.
- 185 Goethe. *Sävyisät Xeniet*, IX.
- 186 »*Journal des Débats*», lyhenne ranskalaisen porvarillisen päivälehdessä »*Journal des Débats politiques et littéraires*» (Poliittisten ja kirjallisten keskustelujen lehti) nimestä; perustettu Pariisissa 1789. Heinäkuun monarkian aikana hallituksen äänenkannattaja, orleanistisen porvariston puhetorvi.
- 187 »*Le Siècle*» (Vuosisata), vuosina 1836—1839 Pariisissa ilmestynyt päivälehti. 1840-luvulla ilmaisi sen pikkuporvariston osan katsomuksia, joka rajoittui vaatimaan maltillisia perustuslaillisia uudistuksia.

- ¹⁸⁸ Tarkoitetaan sanomalehteä »*Petites Affches de Paris*» (Pikkutietoja Pariisista). Ranskan vanhin aikakauslehti, perustettu Pariisissa 1612. Eräänlainen tiedotuslehti, jossa julkaistiin mitä erilaisimpia tiedotuksia ja ilmoituksia.
- ¹⁸⁹ »*Le Satan*» (Saatana), satiirinen porvarillinen lehti joka ilmestyi Pariisissa vuosina 1840—1841.
- ¹⁹⁰ Marx lainaa tässä seuraavia Charles Fourierin teoksia: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (Neljän liikkeen ja yleisten kohtaloiden teoria), *Le nouveau monde industriel et sociétaire* (Uusi taloudellinen ja yhteisöllinen maailma) ja *Théorie de l'unité universelle* (Universaalisen ykseyden teoria).
- ¹⁹¹ *Fortunatus* on saksalaisen kansantarinan hahmo, jonka hallussa on ihmeellinen tyhjentyvätön rahakukkaro sekä taikahattu.
- ¹⁹² Charles Fourierin kirjasta *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (Neljän liikkeen ja yleisten kohtaloiden teoria), 2. osa, epilogi.
- ¹⁹³ Kyseessä ovat mahtinsa menettäneet saksalaiset pikkuruhtinaat, joiden maat Saksassa Napoleonin sotien ja Wienin kongressin (1814—1815) aikana suoritetujen aluejärjestelyjen seurauksena liitettiin suurempiin saksalaisvaltioihin.
- ¹⁹⁴ *Nuori Englanti* (Young England), 1840-luvun alussa perustettu ryhmä johon kuului tory-puolueeseen liittyneitä englantilaisia poliitikkoja ja kirjailijoita. Se toi ilmi maaylimystön tyytymättömyyden porvariston taloudelliseen ja poliittiseen voimistumiseen, pyrki demagogian avulla alistamaan työväenluokan vaikutuksensa alaiseksi ja käyttämään sitä taistelussa porvaristoa vastaan. Kommunistisen puolueen manifestissa Marx ja Engels kuvaavat ryhmän näkemyksiä »feodaaliseksi sosialismiksi».
- ¹⁹⁵ Marx lainaa tässä ironisin lisäyksen Hirzelin kirjoittamaa esitystä *Correspondenz aus Zürich* (Kirjoitus Zürichistä) sepitelmää, joka julkaistiin »*Allgemeine Literatur-Zeitungin*» 5. vihkossa (hunikuu 1844).
- ¹⁹⁶ Sanat ranskalaisesta juomalaulusta.
- ¹⁹⁷ Puhe on Marxin suunnittelema teoksesta *Politiikan ja kansantaloustieteen kritiikkiä*.
- ¹⁹⁸ Kyseessä on Marxin ja Engelsin Saksalainen ideologia.